

Engler Lajos

HELSINKITŐL BELGRÁDIG

Európa kételyek és remények között

Ókontinensünk háborúkkal és hódításokkal, területi felosztásokkal és újracsztásokkal teli történelmében a nyílt versengéseket felváltó titkos diplomácia valamennyi eszközével évszázadokon át igyekeztek államok és államférfiak megtalálni a megegyezést, a biztonság megkötésének bűvös képletét.

Jobbára sikertelenül, mert évszázadokra visszamenőleg alig akad emberöltő, melynek során legalább két pusztító vihar ne pásztázott volna végig Európán.

Köztudott az is, hogy az immár történelmi jelentőségű értekezletre — amely Helsinkiben 1973. június 3-án kezdődött, majd Genfben 1973. szeptember 18-ától 1975. július 21-éig folytatódott — olyan körülmények között került sor, amikor kontinensünkön halmozódott fel a legtöbb fegyver és a legtöbb katona a világon, s amikor a tömbök közötti versengés és fegyverkezési hajszája ismételtlen semmi jót sem ígért e világtájnak, amelyen — hogy emlékeztessünk — a világtörténelem két legpusztítóbb háborúját előidéző szikra kipattant.

Érthető tehát, hogy a Helsinkiben 1975. augusztus 1-én befejeződött Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záróokmányát igen nagy reményekkel, de nem kisebb kétkedéssel fogadta a közvélemény, s a szakemberek körében is jobbára azt latolgatták, hogy a politikai csatatéren ki mit nyert vagy veszített Finnország fővárosában. Természetesen az sincs kizárva, hogy egyik-másik résztvevőt is kizárólag ez, tudniillik a politikai tekintély növelésének lehetősége, s nem az általános érdek készítette tárgyalóasztalhoz, minek utána azt is várták, hogy a kitartó előkészítő munkával megszületett okmány megannyi más hasonló papíros sorsára jusson, hogy ellepje a por, és mielőbb feledésbe merüljön.

Nem így történt.

Az idő múlásával a záróokmányt egyre többen lapozgatják, egyre többször emlegetik, egyre inkább forgalomba kerül, s jelentősége már ma jóval túlnőtte Európa határait. E jelenség magyarázata kétségkívül abban rejlik, hogy az értekezlet résztvevői, nevezetesen az Amerikai

Egyesült Államok, Ausztria, Belgium, Bulgária, Ciprus, Csehszlovákia, Dánia, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Izland, Jugoszlávia, Kanada, Lengyelország, Liechtenstein, Luxemburg, Magyarország, Málta, Monaco, Nagy-Britannia, a Német Demokratikus Köztársaság, a Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia, Olaszország, Portugália, Románia, San Marino, Spanyolország, Svájc, Svédország, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, Törökország és a Vatikán valóban rátapintottak Európa és a világ legégetőbb problémáira, s a hosszadalmas előkészületek során tett kölcsönös engedmények eredményeként született tíz alapelv, amelyen a záróokmány, „a békének és biztonságának építménye” nyugszik, felöleli a részérdekeket, de ezeken túl az általános érdekek valamennyi közös nevezőit is.

A helsinki értekezlet résztvevői ugyanis „megerősítve azt a célkitűzést, hogy elősegítik egymás között a jobb kapcsolatok kialakulását és biztosítják azokat a feltételeket, amelyek között népeink valódi tartós békében élhetnek” megegyeztek abban, hogy tiszteletben tartják:

● *a szuverén egyenlőséget*, a szuverenitásba foglalt jogokat, vagyis egymás területi épségét, szabadságát, valamint politikai függetlenségét, és ez annyit tesz, hogy valamennyi állam szabadon választhatja meg és szabadon fejlesztheti politikai, társadalmi-gazdasági és kulturális rendszerét;

● *tartózkodnak az erőszaktól* vagy az erőszakkal való fenyegetéstől, s minden olyan cselekedettől, amely az erőszak közvetlen vagy közvetett alkalmazásának minősíthető;

● *szavatolják a meglévő határok sérthetetlenségét*, „tartózkodnak minden olyan követeléstől vagy cselekménytől, amely bármely más résztvevő állam területe egy részének vagy egészének elfoglalására és bitorlására irányul”;

● *szavatolják az államok területi épségét*, tiszteletben tartják az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányába foglalt erre vonatkozó határozatokat, s tartózkodnak minden cselekménytől, amely más állam területi épsége, politikai függetlensége vagy egysége ellen irányul — beleértve természetesen a katonai megszállást is, aminek törvényességét semmi körülmények között sem ismerik el;

● *síkraszállnak a viták békés rendezéséért*, azért, hogy az igazságot tárgyalások, kivizsgálások útján keressék, s a nemzetközi békét, biztonságot ne veszélyeztessék;

● *vállalták, hogy nem avatkoznak be más belügyeibe*, s ennek megfelelően tartózkodnak a más állam ellen irányuló fegyveres beavatkozástól, vagy az ilyen beavatkozással való fenyegetés bármely formájától, beleértve a terrorista, illetve felforgató tevékenység közvetlen vagy közvetett támogatását is;

● *tiszteletben tartják az emberi jogokat és alapvető szabadságokat*, beleértve a gondolat-, a lelkiismeret-, a vallás- és meggyőződésszabadságot „ami mindenkit megillet nemre, nyelvre, vallásra való tekintet nélkül”, s az államok, amelyeknek területén nemzeti kisebbségek vannak,

maradéktalanul biztosítják a kisebbségekhez tartozó személyek jogát, a törvény előtti egyenlőséget csak úgy, mint a lehetőségeket, hogy éljenek valamennyi emberi jogukkal és alapvető szabadságukkal;

● az Egyesült Nemzetek Szervezete Alapokmányának céljaival és elveivel összhangban *tiszteletben tartják a népek egyenjogúságát és önrendelkezési jogát*, kizárják ezen elv megszegésének bármely formáját, szavatolják, hogy valamennyi népnek mindenkor joga van ahhoz, hogy teljesen szabadon, belátása szerint külső beavatkozás nélkül határozza meg belső és külső politikai státusát, és ennek megfelelően valósítsa meg politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését;

● vállalták, hogy minden területen *az egyenlőség alapján fejlesztik a kölcsönös együttműködést*, s ezáltal elősegítik „a kölcsönös megértést és bizalmat, a baráti és jószomszédi kapcsolatokat, a nemzetközi békét, a biztonságot”, arra törekcszenek, hogy jobb, tartósabb alapokon szorosabb kapcsolatokat létesítsenek egymással valamennyiük javára;

● s végül vállalták, hogy *jóhiszeműen teljesítik mindazokat a kötelezettségeiket*, amelyek a nemzetközi jog általános elismert elveiből és szabályaiból erednek.

A helsinki záróokmány ezeket az elveket három úgynevezett kosárba foglalta, amelyek tartalmazzák az elvek megvalósítására vonatkozó kötelezettségeket is, s ezáltal elejét veszik önkényes magyarázásuknak.

□ Így az *ELSŐ KOSÁR*, amely a biztonság és leszerelés konkrét vonatkozásaival foglalkozik, kimondja, hogy valamennyi ország köteles a többi aláíró országnak előzetesen bejelenteni a nagyobb hadgyakorlatait, illetve nagyobb katonai mozgásait, s jóakarátának bizonyításaként meg hívja hadgyakorlataira a többi ország megfigyelőit.

A leszerelésre vonatkozó létfontosságú kérdéssel kapcsolatban az okmány aláírói elismerik valamennyiük érdekeltségét a katonai szembenállás csökkentését és a leszerelés előmozdítását célzó erőfeszítésekben, amelyeknek az a rendeltetése, hogy kiegészítsék a politikai enyhülést és ezáltal is erősítsék kontinensünk biztonságát. Világosan felismerték tehát, hogy a biztonság politikai és katonai vonatkozásai elválaszthatatlanok, akárcsak az egyes államok biztonsága, az egész kontinens, sőt a világ biztonságától.

□ Az együttműködés kérdéseit részletező *MÁSODIK KOSÁR* többek között a gazdasági, a tudományos, a technikai és a környezetvédelmi együttműködés formáit taglalja, s felsorolja a különféle szervezetek, vállalatok, cégek, bankok, tudományos és oktatásügyi intézmények együttműködésének számos lehetőségeit, szorgalmazza az információcserét, az ipari kooperációt, a nemzetgazdasági tervek összehangolását, s ami a fejlődő országok szempontjából igen jelentős, hangsúlyozza a kis és közepes vállalatok eddignél nagyobb mértékű részvételének szükségét az együttműködés megvalósításában.

Ide tartoznak a földközi-tengeri biztonsággal és együttműködéssel összefüggő kérdések is, tekintettel arra, hogy az európai biztonság közvetlenül és szorosan kapcsolódik a Földközi-tenger térségének biztonságához.

Jó néhány európai állam — köztük Jugoszlávia is — egyébként már a dokumentum megfogalmazásának első pillanatától kezdve hangsúlyozta, hogy a biztonság megszilárdításának folyamata nem korlátozódhat csupán Európára, hanem ki kell terjednie a Földközi-tenger térségére és a világ többi részére is.

A közlekedés, a szállítás, a turizmus terén való együttműködés fejlesztése úgyszintén jelentősen hozzájárulhat a jobb kölcsönös megértés megvalósításához, akár csak a munkaerő-vándorlás gazdasági és szociális vonatkozásainak megoldása vagy a káderképzés terén való együttműködés.

□ A Helsinki óta legtöbbször emlegetett híres *HARMADIK KOSÁR* a humanitárius és egyéb területeken való együttműködést szabályozza igen részletesen. A harmadik kosár bevezető szövege megállapítja: „attól az óhajtól vezérelve, hogy elősegítsék a béke és a népek között megértés erősítését, valamint az emberi személyiség szellemi gazdagodását fajra, nemre, nyelvre és vallásra való tekintet nélkül, annak tudatában, hogy a kapcsolatok fejlődése a kultúra és az oktatásügy területén, a tájékoztatás területén, a tájékoztatás bővítése, az emberek közötti érintkezés, valamint a humanitárius kérdések megoldása hozzájárul e cél eléréséhez, azzal az eltökélt szándékkal, következésképp, hogy függetlenül politikai, gazdasági és társadalmi rendszerüktől együttműködnek egymással a célból, hogy jobb körülményeket teremtsenek a fent említett területeken, fejlesszék és erősítsék a meglévő együttműködési formákat, továbbá hogy olyan új utakat és eszközöket munkáljanak ki, amelyek e célok szempontjából megfelelőek, abban a meggyőződésben, hogy ennek az együttműködésnek úgy kell megvalósulnia, hogy teljes egészében tiszteletben tartják az államok közötti kapcsolatokat vezérlő elveket...” elfogadták a következőket — itt következnek az emberek közötti kapcsolatok biztosításának formái, többek között:

— a családi kötelékek alapján való rendszeres kapcsolatok lehetővé tétele,

— a családok újraegyesítésére vonatkozó elv, amely meghatározza, hogy rövid időn belül felül kell vizsgálni az erre vonatkozó ki nem elégített kérelmeket,

— a különböző államok polgárai közötti házasságkötés lehetővé tételére vonatkozó szakasz,

— az utazásokra, az egyéni és csoportos turizmus feltételeinek javítására, a fiatalok találkozására, a sport- és egyéb kapcsolatok bővítésére vonatkozó megegyezés.

● Az információk minden nemének szabadabb és szélesebb körű terjesztését, az erre vonatkozó együttműködést és az információcsere növelését serkentő célkitűzések felölelik:

— a szóbeli és nyomtatott információ terjesztése, hozzáférhetősége fejlesztésének kérdését,

— a tájékoztatás területén való együttműködés bővítésének problémáját,

— az újságíró munkafeltételeinek javítását, miszerint a záróokmányt

aláíró államok vállalják, hogy „jóindulatúan és ésszerűen időn belül bírálják el az újságírók vízumkérelmeit”, hozzáférhetőbbé teszik számukra a hírforrásokat, megerősítik, hogy az újságírók „szakmai tevékenységük törvényes gyakorlásának következményeképpen nem utasíthatók ki és más módon sem büntethetők.”

● A kulturális együttműködés és csere terén a záróokmányt aláíró országok maguk elé tűzték a célokat, hogy

— javítják a kulturális eredmények jobb megismerését célzó kölcsönös tájékoztatást,

— elősegítik, hogy egymás kulturális vívmányai mindenki számára hozzáférhető legyenek,

— fejlesztik a kapcsolatokat a kultúra művelői között, és

— keresik a kulturális együttműködés új területeit és formáit.

● A harmadik kosár az oktatásügy és tudományos területen való együttműködés és cserék részletkérdéseivel zárul.

A záróokmány az értekezletet követő intézkedésekkel kapcsolatos megállapításokkal fejeződik be. A részvevő államok „abban a meggyőződésben, hogy az értekezlet célkitűzéseinek elérésére újabb egyoldalú, kétoldalú és többoldalú erőfeszítéseket kell tenniük” kinyilvánították elkötelezettségüket „hogy az értekezletet követő időszakban kellően figyelembe veszik és teljesítik az értekezlet záróokmányának rendelkezéseit” és folytatják az értekezlet által megkezdett folyamatot.

E célból már ott, Helsinkiben elhatározták, hogy a következő találkozóra Belgrádban kerül sor 1977. július 15-én, ahol „az előkészítő találkozó dönt a külügyminiszterek által kinevezett képviselők találkozójának időpontjáról, időtartamáról, napirendjéről és egyéb feltételeiről”.

S éppen ezzel a határozattal kapcsolatban merültek fel közvetlenül a helsinki értekezlet befejezése után az első lényeges nézetkülönbségek. Azok, akik úgy vélték, hogy a tömbök közötti versengés terén Helsinkiben elérték kitűzött céljukat — s ez elsősorban a jelenlegi határok szavatolására vonatkozik — nem nagyon igyekeztek a záróokmány többi szakaszainak megvalósításával, főleg a folyamatosságra vonatkozó határozattal kapcsolatos teendőikkel. Sőt, a folyamatosság elvének szükségességét is igyekeztek az idők során elsikkasztani. Mások ismét — akik e határok sérthetlenségének elvét jobbra csak azért fogadták el, hogy a záróokmány többi részének megvalósításával ugyanazokat a határokat megnyissák saját eszmei befolyásuk szabad áramlásának céljaira — minden erejükkel a harmadik kosárba foglalt problémákra összpontosították eszmei-politikai tevékenységüket, s ezzel kapcsolatos hadjáratukat. Közös érdeküket mindkét fél abban találta meg, hogy együttes erővel háttérbe szorították a biztonság, a leszerelés, a gazdasági együttműködés leglényesebb kérdéseit.

A Helsinkitől Belgrádig terjedő kétéves — rövid — időszakban a két irányzattól független országokra hárult a felelősségteljes nehéz feladat, hogy megvédjék Helsinkii szellemét, s azt az egyedül helyes állásfoglalást érvényesítsék, hogy a záróokmány célkitűzései csak úgy ér-

hetők el, ha annak minden kosarát és szakaszát egységesen valósítják meg az értekezlet valamennyi résztvevői.

Mert a politikai enyhülés éppen olyan elképzelhetetlen a leszerelés, a katonai téren megvalósítandó enyhülés nélkül, mint ahogy az emberi jogok és szabadságok valóra váltása sem lehetséges az igazságos gazdasági együttműködés problémájának megoldása nélkül.

Hogy a helsinki határozatok nem jutottak számos hasonló nemzetközi egyezmény sorsára, s hogy, mint mondtuk, a két év alatt nem lepte el ezeket is újjnyi por mint annyi más megbeszélést, szerződést és paktumot, ahhoz az említett országok tudatos erőfeszítésén kívül minden kétséget kizárólag a záróokmány életrevalósága is hozzájárult.

Az utóbbit az emberi jogok és szabadságok körüli ádáz vita mutatta meg legékeesebben. A kimondottan politikai propaganda céljaiból tudatosan szított nagyméretű nyugati kampány felhívta ugyan az egész világ közvéleményének figyelmét a kétségkívül igen jelentős kérdésekre, de aztán csakhamar az is bebizonyosodott, hogy nemcsak az „ellenfél” táborában van kivetnivaló az erre vonatkozó helsinki határozatok megvalósítása terén, hanem mindenkinek odahaza is akad tennivalója bőven. A világ azonban tudatára ébredt, hogy a létfontosságú kérdések nem lehetnek sem a propagandahadjárat olcsó eszközei, de az is tisztázódott, hogy az általános, közérdekű kérdéseket sem kezelheti senki magánügyként, mint ahogy a negatív jelenségek bírálása sem jelenti okvetlenül a más belügyeibe való beavatkozást.

Ezt a megállapítást tartva szem előtt a nemzetközi közvélemény egyre határozottabban számonkéri a záróokmányba foglalt megállapodások valóraváltását, olyannyira, hogy ma már egyetlen ország kormányja sem kockáztathatja meg — elsősorban saját közvéleménye miatt — hogy nyíltan szembeszálljon a helsinki határozatokkal, még kevésbé azt, hogy a Helsinkiben megindult folyamatot megakadályozza.

Ezzel magyarázható, hogy már a június 15-én megkezdődött belgrádi előkészítő értekezlet iránt is óriási érdeklődés nyilvánult meg világszerte, jóllehet a küldöttségeket ezúttal nem államfők s nem is külügyminiszterek, hanem „csak” magas rangú diplomáciai funkcionáriusok vezették.

Már az előkészítő értekezlet első napjai során kitűnt, hogy valamennyi küldöttség teljes tudatában van felelősségének. Míg az értekezlet előtti időszakban a vendéglátó jugoszláv diplomácia rendkívüli erőfeszítésére s az el nem kötelezett és semleges európai országok minden igyekezetére szükség volt, hogy nyélbeüssék az értekezletet — annyira kiéleződtek az ellentétek, különösen a harmadik kosár kérdéseivel kapcsolatban —, a Száva Központban valamennyi felszólaló már jóhiszeműségéről adott tanúságot. A nyílt plenáris üléseken valamennyien óvatosan kerültek a konfrontációt, s ezáltal nagyban megkönnyítették az előkészítő értekezlet munkáját. Természetesen a felszólalásokból hamarosan az is kitűnt, hogy a Helsinkitől Belgrádig eltelt alig két év alatt nem születtek látványos eredmények a záróokmányba foglalt határozatok meg-

valósítása terén. A jugoszláv—olasz úgynevezett osimói egyezmények aláírása, amellyel több évtizedes probléma oldódott meg közmegelégedésre; a Német Szövetségi Köztársaság és Lengyelország közötti egyezmény megkötése, amely lehetővé tette több ezer elvált család újraegyesülését, a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság közötti közeledés, ami Európa egyik legveszélyesebb pontján enyhítette valamelyest a már sokszor kirobbanás előtt álló feszültséget, a legjelentősebb kézzelfogható eredményei a helsinki záróokmányba foglalt kötelezettségeknek.

De Helsinki szellemének elvitathatatlan győzelmei közé még számos, első pillanatra kevésbé jelentős esemény is sorolható: számottevően megnövekedett a nyugati és keleti országok közötti árucere-forgalom, s a gazdasági, kulturális, tudományos és egyéb kapcsolatok is. Megemlíthetjük a néhány évvel ezelőtt még alig elképzelhető ténytet, hogy Magyarország és Ausztria a vízumkényszer kölcsönös megszüntetésére készül. Jóllehet, egyes országok igyekeznek még kijátszani a nagyobb hadgyakorlat előzetes bejelentésére vonatkozó határozatot azáltal, hogy egy nagy hadgyakorlat helyett több kis hadgyakorlat sorozatát tartják, ma már nem megy ritkaságszámba a katonai szakértők kölcsönös látogatása sem.

Még a legtöbb nézeteltérésre okot adó harmadik kosár problémái, a humanitárius együttműködésre vonatkozó különböző részletkérdések terén is jelentős haladásnak lehetünk tanúi: akik más szemére vetették a szembetűnő mulasztásokat, kénytelenek voltak saját problémáikat is — bizonyos fokig — rendezni, s a „megtámadott félnek” is minden érélyes visszautasítása ellenére alaposan fontolóra kellett vennie — mind a saját, mind pedig a nemzetközi közvélemény miatt — még a kétségkívül erősen eltúlzott bírálatokat is, s ezután a megfelelő intézkedések foganatosítása sem maradt el. Ennek következtében egy sokkal szabadabb idegenforgalmi áramlás észlelhető, s az információ terjedésének, hozzáférhetőségének és cseréjének javítása terén is történt haladás. Növekedett a kulturális és tudományos együttműködés számos ország között.

Sajnos, már a belgrádi előkészítő értekezlet során kitűnt, hogy a leszerelés, a fegyverkezési verseny megszüntetése terén mindeddig semmi sem történt. Az évekig dúló hidegháború és a tömbpolitikából eredő el-lentékek és versengés nyomán a bizalmatlanság olyan mély szakadéka keletkezett, elsősorban a tömbökhöz tartozó országok között, amelyet a Helsinkitől Belgrádig eltelt rövid idő alatt nem is lehetett áthidalni. S aligha lehet mindaddig, amíg a problémát a tömbpolitika logikájából ki-indulva — s nem valamennyi ország egyéni érdekével összhangban — igyekeznek megoldani.

A belgrádi előkészítő értekezlet előtti igen élénk diplomáciai tevékenység sikere — ennek oroszánrészre is Jugoszlávia és a többi európai el nem kötelezett és semleges ország érdeme —, hogy az értekezleten végül mégis felülkerekedett a nézet, hogy a záróokmányt egységes egészsként kell kezelni, mert bármely szakaszának előnyben részesítésével nemcsak

a kiegyensúlyozott okmány borulna fel, hanem európa népeinek érdekei is csorbát szenvednének.

Így azonban a belgrádi előkészítő értekezlet olyan kedvező légkörben folyt, amilyenre még a legderülátóbbak sem számítottak.

S amikor a meghatározott időben, október 4-én a Száva Kongresszusi Központban összeültek a helsinki okmányt aláíró országok külügyminiszterei által kijelölt képviselők, már nyoma sem volt az előkészítő értekezletet megelőző feszültségnek és bizonytalanságnak.

A nagy nyilvánosság számára hozzáférhető plenáris ülések kedvező hangulata természetesen nem téveszthette meg a diplomáciai tárgyalások fortélyait jól ismerő újságírók nemzetközi hadát, hisz várható volt, hogy a valódi csata, a szívós vita, csak a zárt ajtók mögött folytatódó bizottságok ülésein zajlik le — mint ahogy az most napról napra a szófukar közleményekből is bebizonyosodik. S ha egy olyan hosszú távra tervezett folyamatnak ezúttal sem lesznek világraszóló, látványos eredményei, azért már most teljes biztonsággal állítható, hogy a belgrádi értekezlet beváltja a hozzá fűzött reményeket, s teljesíti feladatait, melyek közül a legfontosabbak, hogy

● a helsinki konferencia tükrében *felmérje a záróokmány összes ajánlásainak végrehajtását,*

● *lehetővé tegye a megállapodást az újabb intézkedésekről* és ajánlásokról, amelyek majd serkentik a Helsinkiben megkezdődött folyamatok további fejlődését, szem előtt tartva a biztonságot, az együttműködés és az enyhülés folyamatának szükségességét, és

● a biztonsági értekezlet folyamatosságáról szóló elfogadott elvekkel összhangban *megállapítsa a folytonosság formáit és módzatait.*

Jelentős eredmény az is, hogy a helsinki értekezlet előkészítő szakaszában oly sok vitára okot adó földközi-tengeri térség problémái ma már egyenrangúan szerepelnek Európa együttműködésének és biztonságának többi létérdekű problémáival, mivel valamennyi részvevő ország magáévá tette azt az állítást, hogy a Földközi-tenger térségének biztonsága elválaszthatatlan kontinensünk biztonságától.

Nem kevésbé jelentős az sem, hogy a részvevő országok zöme magáévá tette azt az elvet, hogy nemcsak az európai országok egymás közti viszonyát, hanem a más világrész országaihoz való viszonyulást is a helsinki záróokmány szellemében kell rendeznie, s ez kétségkívül jelentősen hozzájárulhat a világbéke megszilárdításához.

Végezetül, de nem utolsósorban, hadd említsük meg azt, amit csaknem egyöntetűen megállapítottak a belgrádi értekezleten részvevő küldöttségek: az értekezlet légkörének ilyen alakulásában igen jelentős szerepe van a vendéglátónak, Jugoszláviának. Az el nem kötelezett öngazgatású szocialista Jugoszlávia ugyanis nemcsak az értekezlet megszervezéséből vizsgázott jelesre, hanem ami még fontosabb, a világ legidőszerűbb problémáihoz való viszonyulása is példamutató.